

'leer der vier speciën', 'zamenhangende breuken' of 'beginselen der vormleer'. Op bladzijde 47 introduceert Smid onverhoeds het begrip 'beschrijvende meetkunde', om pas op bladzijde 150 te verklaren dat het hier 'uiteraard' om de *Géométrie descriptive* van Monge gaat.

Kortom, een boek dat een overvloed aan stof biedt, maar een zeer bepaald lezerstype op het oog lijkt te hebben. Dit doet vrezen dat slechts weinig Nederlandse historici naar dit boek zullen grijpen. Toch werpt het vragen op die ook voor de algemene historicus van belang zijn. Ik wil hier tot slot twee punten noemen. In de eerste plaats: de negentiende-eeuwse opkomst van het wiskundeonderwijs was uiteraard een onderdeel van de transformatie van het onderwijs in het algemeen. Aanvankelijk was het doel van het onderwijs vorming door middel van de klassieken. Later werd vorming algemener opgevat. In het bijzonder de 'vormende waarde' van wiskunde werd een soort geloofsartikel. De discussie dienaangaande wordt door de auteur helder uit de doeken gedaan. In de praktijk evenwel was pure vorming niet langer het enige doel van het onderwijs. Selectie werd evenzo belangrijk. Dat element lijkt in de discussies niet terug te komen en men kan zich afvragen in hoeverre de tijdgenoten zich hiervan bewust waren. Het is interessant dat de discussie zo op vorming bleef toegespitst. In hoeverre de modernisering van het onderwijs van belang is voor een algemene maatschappelijke modernisering is overigens de vraag. Smid wijst er terecht op dat in Engeland, dat cultureel en economisch in Europa voorop liep, het onderwijs de hele negentiende eeuw door juist uiterst conservatief bleef. De Engelse elite moest de vormende waarde van de wiskunde ontberen en werd grootgebracht met de klassieken.

Een tweede kwestie betreft de maatschappelijke status van de wiskunde. Aan de Nederlandse gymnasia bleef wiskunde lange tijd een vak dat niet geheel serieus werd genomen. Wiskundeleraars stonden onderin de pikorde van het onderwijspersoneel. Ook buiten de onderwijswereld stonden classici hoger in aanzien dan wiskundigen, maar hier dacht men toch wat genuanceerder. Vandaar dat de invoering van wiskunde in het onderwijs, ondanks gemor, traagheid en soms ook onwil onder de classici, toch vrij gladjes en zonder grote strijd in zijn werk ging. In het bijzonder bij de bestuurders was men op alle niveaus van het belang van wiskunde doordrongen, ook al hadden deze bestuurders zelf vrijwel allemaal een klassieke opleiding gehad. Men kan zich afvragen in hoeverre het Nederlandse klassieke onderwijs succesvol is geweest in de verbreiding van zijn cultuurideaal in bredere kring.

Rienk Vermij

C. Fasseur, *Indischgasten* (Amsterdam: Bert Bakker, 1997, 313 blz., f39,90, ISBN 90 351 1813 8).

Wat hadden de tien hier besproken, in hoofdzaak negentiende-eeuwse 'Indischgasten' met elkaar gemeen, behalve het verre land van hun beoogde carrières, om een bundel monografieën over hun loopbanen tot een samenhangend boek te maken? Twee andere Indiëgangers mochten dan wel buiten zo'n collectiviteitscriterium vallen: prins Hendrik van Oranje, de derde en jongste zoon van de latere koning Willem II (1821-1879), in 1836/1837 en koningin Beatrix in augustus 1995. Maar met een beetje goede wil kunnen beider, anderhalve eeuw uiteenliggende bezoeken aan Indië beschouwd worden (ofschoon niet door beider gezamenlijke plaatsing achter in de bundel) als twee mijlpalen: de ene nagenoeg aan het begin, de andere aan het einde van een onmiskenbaar samenhangend tijdvak. Mijlpalen markeren en die functie is per definitie niet van inhoudelijke aard, zoals de bemoeienis van de Oranjes met Indië ook nauwelijks ooit een inhoudelijk karakter heeft gedragen.

Terug naar de vraag waarmee ik begon. Hadden de overigen — het tiental ambtenaren (in welke variant van de Nederlandsen-Indische gouvernementdienst dan ook) dat in *Indischgasten* ten tonele wordt gevoerd, dan wél veel met elkaar gemeen, of minstens iets wezenlijks in weerwil van toch volstrekte verschillen in de meest verscheiden opzichten?

Dat in elk geval is tot op zekere hoogte wat Fasseur als zijn verbindend gezichtspunt te kennen geeft aan het slot van zijn beschouwingen over Multatuli, waarmee hij *Indischgasten* opent. 'Laat het hem [Multatuli] en ons een troost zijn, dat hij niet de enige is geweest die zijn Indische loopbaan voortijdig beëindigd zag doordat hij noodgedwongen zelf ontslag nam, in ambtelijke ongenade viel of om andere redenen niet langer te handhaven was. De Indische geschiedenissen die in deze bundel zijn bijeengebracht, mogen dat duidelijk maken'. Dat is in elk geval mooi gezegd, al mag worden opgemerkt dat troost misschien toch niet zo'n hanteerbaar historisch begrip is; en verder dat dus eens te meer koningin Beatrix en haar verre, verre achtemeef binnen dit speciale kader van de *Indischgasten* niet substantieel thuis horen.

Troost of althans duidelijke blijken van medeleven zouden overigens aan meer dan een van Fasseurs *Indischgasten* welbesteed hebben kunnen zijn. Verongelijkheid, gevoel van miskenning, rivaliteit en regelrechte tegenwerking, openlijk of niet, behoorden nu eenmaal tot de vaste thema's binnen de ambtelijke Indische samenleving, die van rangen en competenties aan elkaar hing. Daarnaast kon dan, zoals wij dat weten van Multatuli en de zaak van Lebak, ook op bevolkingsniveau de nodige conflictstof voorhanden en virulent blijken.

Zo is in Fasseurs vierde studie in deze bundel de assistent-resident Eduard van Teylingen aan de orde als 'een voorloper van Multatuli'. Van Teylingen wilde in Probolinggo knevelingen en belerende misdaden vervolgd en bestraft zien maar uiteindelijk ging hij zelf aan die ijver ten onder. Hij werd uit zijn functie ontheven, op wachtgeld gesteld en verwijderd uit het BB. Fasseur sluit hier met instemming aan bij een essentiële constatering van Merle Ricklefs in diens *Jogjakarta onder sultan Mangkubuni 1749-1792* (1974): 'In de perceptie van de achttiende-eeuwse Javaanse elite [werden] de VOC-dienaren, de Nederlanders, gezien als de invloedrijke clowns uit de wajang, door de elite bejegend met een mengeling van lachlust en respect'. In wezen was die houding een eeuw later niet anders. Achter de wereld van het Europees bestuur lag nog een andere wereld, waarvan de Nederlandse bestuursambtenaren, en Multatuli is onder hen geen uitzondering, zich nauwelijks bewust waren. Een wereld die werd bepaald door etnische en sociale tegenstellingen; een wereld waarover een geheimzinnig net lag van activiteiten, geweven rond klagers en bestolenen, daders en politieespionnen. Een wereld, waarin elke partij steun zocht bij het op dat ogenschijnlijk zo almachtige maar vaak ook onwetende en daarom makkelijk te manipuleren Europese bestuur.

Ongenade — Fasseurs *Indischgasten* bevat er meer sprekende voorbeelden van — was in het BB een duidelijk en redelijk frequent thema. Maar toch ook weer niet zozeer dat de titel van zijn bundel studies daarop had kunnen zijn afgestemd. Daarvoor is ook, ondanks de betrekkelijke eenheid van tijd en plaats, de verscheidenheid van mensen en handelingen te groot. 'Gelukkig maar', vindt Fasseur daar terecht zelf van, 'want een onberispelijke loopbaan vormt nu eenmaal minder onderhoudende lectuur dan een carrière met ontevredenheidsbetuigingen en evidente ambtelijke tekortkomingen'.

Zo, enkele hoogtepunten uit *Indischgasten* in vogelvlucht, bijvoorbeeld Guillaume de Serrière, die het van hervormd predikant wel bracht tot gouverneur van de Mol ukken maar niet tot de door hem bovenal begeerde Nederlandsche Leeuw, al werd hij dan wel op grond van oude Franse familiepapieren kort voor zijn dood op 80-jarige leeftijd in 1868 nog verheven tot jonkheer. Of vrijwel zijn tegenvoeter, de ambtelijk verdienstelijke maar godsdienstig bevlogene Izaak Esser die het, na een stevige bekeringscrisis, van resident op Timor juist tot straatpredikant in Haagse achterbuurten schopte. 'Onze-Lieve-Heer heeft rare kostgangers', vindt Fas-

seur ervan. Hoe dat ook zij, de casus en de lectuur erover zijn wel buitengewoon onderhoudend.

Dan bijvoorbeeld Otto van Rees, die een uitzonderlijk fraaie carrière zag eindigen in een totale anticlimax, waardoor hij als Gouverneur-Generaal in 1888 de Buitenzorgse troon moest opgeven — in meer dan een opzicht een van de meest substantiële hoofdstukken overigens van de bundel, nochtans vol relativerende humor, waarin Fasseur een meester is.

Laat mij hier ook nog even de voorbeeldige ambtenaar Frederik Nicolaas Nieuwenhuijzen noemen: een model-ambtenaar, volgens Multatuli die hem in 1847 nog te Poerworedjo had meegemaakt — maar die een kwart eeuw later, op grond van zijn reputatie als diplomaat en voorzichtig onderhandelaar, als regeringscommissaris naar Atjeh uitgezonden, toch de daar tegenover de gegeven precaire omstandigheden vereiste capaciteiten bleek te missen en daaraan ten onder ging.

James Loudon ten slotte, om het bij deze enkele voorbeelden te laten, die geboren léék met een zilveren lepel in de mond en dat eigenlijk ook wás als lid van 'een wijdvertakte, vaak wel erg van zichzelf overtuigde Indische familie', maar wiens landvoogdij na een hoopgevend begin al na amper twee jaar in 1874 uitliep op weinig minder dan een ramp.

H. Baudet

R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijdschrift De Gids* (Dissertatie Groningen 1997; Amsterdam: Meulenhoff, 1997, 698 blz., f75,-, ISBN 90 290 5188 4).

Lang heeft de Nederlandse negentiende eeuw de faam gehad een slaperige en wat achterlijke tijd te zijn geweest. Historici maakten er antichambre, ongeduldig wachtend op het moment waarop zij de twintigste-eeuwse salons van de moderne cultuur, de ware partijpolitiek en de verzorgingsstaat konden betreden. De voorbije vijftien jaar is daar verandering in gekomen. De reconstructie van de culturele infrastructuur in de kunst- en de literatuurgeschiedenis, de opkomst van de geschiedenis van de politieke cultuur en de verruiming van het sociaal-historisch onderzoek, waar nu niet langer alleen sociale structuren maar ook sociale relaties werden bestudeerd, toonden — vanuit verschillende perspectieven—het eigen gelaat van de negentiende eeuw.

In *De letterheren*, het fors uitgevallen Groningse proefschrift van Remieg Aerts, worden deze nieuwe invalshoeken geïntegreerd tot een alomvattende studie van de (negentiende-eeuwse) geschiedenis van *De Gids*. Aerts, die eerder al de voornaamste auteur was van het schrijversprentenboek dat in 1987 aan het tijdschrift werd gewijd, benadrukt dat *De Gids* van bij de oprichting in 1837 meer was dan een literair tijdschrift. Maar het was ook meer dan een politiek-liberaal orgaan: *De Gids* was 'liberalisme als cultuur'. Het was de plaats waar de negentiende-eeuwse liberaal-burgerlijke cultuur werd gecreëerd. Het 'programma van goed burgerschap' dat daaraan ten grondslag lag, verleende, aldus Aerts, de zeer uiteenlopende thematieken die in het tijdschrift aan bod kwamen, eenheid en samenhang. Of het nu om nieuw proza of om de sociale kwestie ging, om de moderne theologie, het koloniaal beheer of het vaderlands verleden, steeds waren dezelfde opvattingen over geschiedenis, natuur en mens in het geding. Het waren opvattingen die niet voorhanden waren, maar in *De Gids*, zo luidt het in *De letterheren*, 'tot onderwerp van gesprek en beïnvloeding' konden worden, en dat voor een publiek dat door het tijdschrift zelf werd gevormd.

Aerts onderscheidt in dit proces drie periodes. Het tijdschrift dat in 1837 ontstond, wilde Nederland 'in beweging' brengen. Met Bakhuizen van den Brink verafschuwde het de 'dodelijke